

Apoteket Svanen i Lund 1627-1977

Beskrivning av apotekets officin

Apoteket Svanen i Lund – 350 år

Föreliggande beskrivning av apotekets officin är hämtad från Apoteket Svanen i Lund genom seklerna (1971) av apotekare Uno Nordholm, innehavare av apoteket under åren 1950—1969. Några nytagna färgbilder kompletterar beskrivningen.

Apoteket Svanen i Lund anlades 1627 som filialapotek till Esaias Fleichers Löweapoteket i Köpenhamn. Redan år 1629 blev apoteket Lunds första självständiga apotek. Det har sedan 1651 legat på nuvarande plats vid Kyrkogatan.

Apotekshuset fick sin nuvarande utformning 1897—99. Vid denna tidpunkt lät nämligen den dåvarande innehavaren Fredrik Montelin genomföra en fullständig ombyggnad av apoteket efter ritningar av arkitekten Folke Zettervall. Samme arkitekt svarade även för utformningen av officininredningen, som tillverkades av Ola Nilsson, Skånska Nisse kallad.

Lund i mars 1977

Apoteksbolaget

Apoteket Svanens officin

Byggherre, arkitekt, snickarmästare

Vid den stora om- och nybyggnaden 1897—99, som apotekare Fredrik Montelin lät genomföra fick officinen den utformning den än i dag har med en parallelltrapetsformig fonddel, belyst uppifrån genom lanterninfönster.

I detta rum insattes en mycket vacker och praktfull inredning, ritad av arkitekt Folke Zettervall och tillverkad av en av sekelskiftets skickligaste snickarmästare Ola Nilsson, även kallad Skånska Nisse, bördig från Kristianstad. (Han hade verkstad på Grevgatan 23, där det ännu finns ett rudiment kvar inne på gården.)

Folke Zettervall hade av apotekare Montelin fått fria händer att sväva ut och göra "konstnärliga galenskaper" som han skrev till brodern Sune (17/10 1897). Zettervall lämnade inte heller några möjligheter oprövade, ty han visar i ombyggnaden, att han är en självständig och begåvad konstnär och dokumenterar sig som en skicklig modern arkitekt, väl insatt i de teorier och idéer, som rörde sig i byggnadskonsten under 1890-talets brytningstid både här hemma och i utlandet.

Stilhistorisk återblick

I början av 1890-talet höjdes röster att gå till naturen och finna motiv för byggnadens dekoration "och att där finna sig själv för att återkomma med ett ideal, byggt på nya föreställningar om skönhet och enkelhet i arkitekturen".

Spekulationen att inspiration och förebilder till dekoration skulle sökas i naturen kom från England. I mitten av 1800-talet framträdde engelska konstnärer med åsikten att ornament skulle tagas så direkt som möjligt från naturen. Under 1800-talets sista årtionden skedde där en stilsförnyelse först och främst genom William Morris, vilken skapade en ny enkel och ändamålsenlig

ornamentik med motiv tagna från Englands fauna och flora, vilka stiliserades.

Genom konsttidskriften *Studio*, som började utkomma 1893, spreds de nya åsikterna snabbt över hela kontinenten och även till Sverige. Den övade ett mycket stort inflytande på utsmyckningen av arkitektur och konsthantverk.

I mitten av 1890-talet gjorde den nya växtnaturalismen sitt intåg i Sverige. På Malmöutställningen 1896 fanns på väggarna målade mönster av växter utmärkande de olika årstiderna med geranium, narciss, syren, gullregn, vallmo, åker-vinda, lönn, hägg, dahlia, chrysantemum, kastanj, vildvin, julros, murgröna och gran.

På Stockholmsutställningen 1897 blommade växtnaturalismen på konsthantverksprodukterna vaser, tallrikar osv., men även på möbler. Både konsthantverket och arkitekturen påverkades av naturalismen och då oftast i jugendstilens ideal. Denna stil vände sig i första hand mot den i konsten rådande stilimitationen och de historiskt nedärvda stilelementen.

På apoteket Svanen ornerade Folke Zettervall inredningen med skulpturala partier och intarsior i färg — en naturalistisk dekor för vars utförande krävdes en mycket stor konstnärlig och teknisk skicklighet. Intarsiorna ger en rikare men mer dämpad dekor än en målad sådan. Till den inre utsmyckningen liksom till den yttre (kaptäl, imposter, sgraffito) valde arkitekten ut passande medicinalväxter som är speciellt vackra, dekorativa eller tidsaktuella ur ett bildverk som vid denna tid fanns på apoteket Svanen. Detta var ett tillägg till *Pharmacopea Borussica (Preussica)* benämnt "Darstellung und Beschreibung in der Pharm. Borussica aufgeführten Offizinellen Gewächse von Dr. O. G. Berg und Künstler C. F. Schmidt". Verket omfattar 4 band med 204 avbildade växter. Detta tillägg utkom 1858—1861. I förordet står angivet att växter

*Bild 1. Apoteket Svanens officin.
Inramande fack- och skåpsektioner i satinvalnöt, sammanhållna genom frisen upptill av stiliserade Arnica-blommor.
Innehavarnas namn under frisen.
I fonden klockparti samt i v och t h skåp för böcker resp. dubbelgifter.
I förgrunden disken och förvaringsfack med intarsior.
Kassetak och takbjälke på de två gjutjärnskolonnerna.*

och växtdelar avbildats så naturtroget som möjligt och därjämte i sådant läge att artens kännetecken faller i ögat. Dessutom har en så verklighetstrogen färgkolorit som möjligt eftersträvat. Materialet är hämtat dels från levande växter dels från herbarier.

Inredning

Apoteket Svanens inredning är utförd i satinvalnöt, ett träslag som användes under 1890-talet, speciellt i England. Träet är ganska mjukt och därför lätt att skära i och bearbeta skulpturalt. Dessutom ger satinvalnötsträet vid polering en synnerligen mjuk och levande yta.

Rummets slutenhet och proportioner och inredningens rytm gör att man upplever detsamma lugnt och harmoniskt. Det finns drag av bröderna Adams fina 1700-tals inredningskonst över densamma. Inredningen skiljer sig i hög grad från övriga samtida apoteksinredningar.

Sammanställningen av stilhistoriska motiv (ibland omäändrade) med jugendmotiv i inredningen har konstnären utformat till en vacker syntes.

Bild 1 visar i förgrunden i officinens mitt två stora gjutjärnskolonner, som bär upp takbjälken. Kassettaket, tandsnittet under samt pärlbandet under frisen utgör klassicerande element. På listen under frisen finns några apoteksinnehavares namn inlagda i träet. I fonden syns ett klockparti samt skåp för böcker och dubbelgifter till vänster resp. höger.

Kolonnerna

Kolonnernas övre delar med konsolkapitäl bildar en vacker anslutning till bjälklaget. Kapitälens nedre del är utsirad med maskrosblad och blommor. Genom dess hals, bestående av två ringar, växer maskrosroten ner. Över kapitälplattan volutkonsolen och dynan närmast balken. De S-formiga voluterna klassicistiskt utformade med en halv "anthemion". Själva konsolen i mitten är ornerad med en simmande svan i nedsänkt relief liksom på järnkonsolerna i exteriören — jugendstil liksom maskroskapitålet. Man förnimmar här jugendstilens stigande rytm, som föres ut genom voluterna till bjälken.

Kolonnens nederdel har ett ornerat parti i lågrelief. Ornamentet består av stiliserade mistelgrenar med bär. Mellan dessa grenar är ett regel-

bundet mönster av ekblad med ollon (ett bortfallet som på förlagan) uppbyggt. Mistelgrenarna med deras falska gaffelgrening har stigande rytm. De övre grenarnas blad korsar varandra — ett återkommande jugendmotiv.

Inredningens grundstomme

Stommen, symmetriskt uppbyggd med additiva hyllfack, skåp och portaler, har en grundton av klassicism (renässans).

Fack- och skåpsektioner är väl sammanhållna av den fris av stiliserade Arnica-blommor med blad och knoppar som utgör den inramande träinredningens avslutning upptill. Lisener med voluter vid fackavgränsningarna är utsmyckade med frukter och blad från Senna-arter. Över voluterna irisblommor i något gotiserande jugend.

Denna grundstomme sammansmälter med jugenddetaljerna i de skulpturala delarna, i kapitäl och några intarsior (fikon, kvitten, rävkaka), osv. på ett sällsynt sätt. Jugendstilens stigande rytm finns men det organiska växandet, asymmetrin och den dynamiska linjeföringen saknas. Sammanfattningsvis kan sägas att Folke Zettervall i likhet med en del jugendarkitekter skapat en självständig, personligt färgad jugendstil.

Skulptural utsmyckning

Den skulpturala utsmyckningen är samlad till dörrportalerna, klockpartiet i fonden, frisen samt till de symboliskt stödjande volutkonsolerna under frisen. Vem som utfört det skulpturala arbetet har ej kunnat utrönas. Troligen har Ola Nilsson överlåtit detsamma till någon av de många skickliga träskulptörer som var verksamma i Stockholm vid sekelskiftet.

Dörrportaler

Två portaler, en i vardera sidoväggen, framträder starkt genom sin skulpturala utformning.

Den ena portalen inramar kundingången till officinen (bild 2). Över en kartusch ser man en simmande svan på vågor i jugendstil, omgiven av två irisblommor med hoprullade blad. Kartuschinskriften gjordes 1921. Den latinska sentensen lär ha formulerats av professor E. Löfstedt och betyder: Behållen hoppet I som inträden.

På listen under frisen i vacker skrift inlagd i träet apotekare Fredrik Montelins "regeringsår".

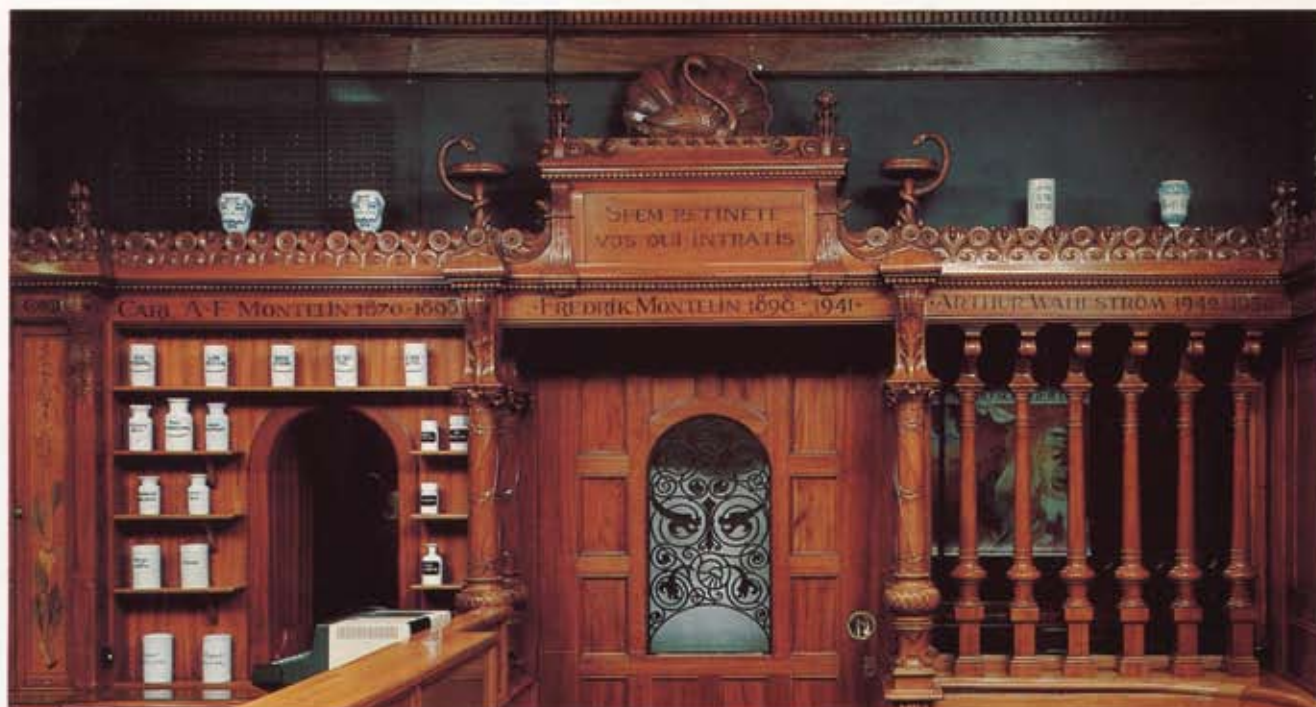

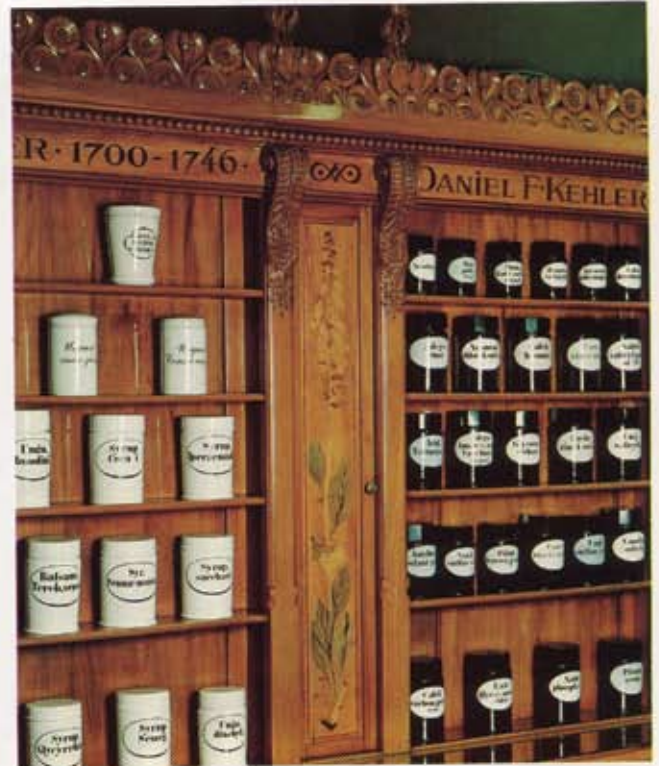
Bild 2. Portal vid kundingången.
 Överstycket har inskriptionen *Spem retinete vos qui intratis* (Behållen hoppet I som inträden) och därunder Fredrik Montelin 1898—1941.
 I dörren nattvaktsslucka med galler i järnsmide.

Bild 3. Portal vid receptmottagningen.
 I kartuschen inläggning i jakaranda: Förste privilegieinnehavaren Esaias Fleischer 5/6 1627—1629.
 I listen under namn på ett par efterföljare.
 På väggen t v om portalen en intarsia med apotekstekniskt motiv.

*Bild 4. Klockpartiet.
På båda sidor om klockan en stängel med rosenblad.
Överstycke med svan och snäcka mellan två irisväxter.*

*Bild 5. Skåp för enkelgifter.
I dörrspegeln intarsia av *Digitalis purpurea* med blommor — vissnade, utslagna och överst i knopp — samt droggivande gröna blad.*

*Bild 6. Skåp för böcker.
Överst på dörrarna en av de vackraste intarsiorna, en cydoniagren med två blommor, och därunder intarsior med jikonmotiv.*

*Bild 7. Skåp för dubbelgifter.
 Tre intarsia-par av olika giftsymbolmotiv på dörrarna. Överst dödskallar med korslagda benknotor.
 I mitten inläggningar av de giftiga växterna Strychnos nux vomica t v och Atropa belladonna t h.
 Längst ned dubbelgifttecken.*

*Bild 8. Fönsterskärmar.
 Medaljonger i etsat glas föreställande apotekare Fredrik Montelin och professor Torsten Thunberg.
 Nedtill snidade Typha-motiv och simmande svan.*

Som förut nämnts var det Montelin som lät genomföra den stora ombyggnaden 1897—99.

Apotekare Montelin var mycket aktiv i Lunds kommunala liv. "Hans kommunala intresse spände över alla områden. Där han satte in sina resurser blev det verkligen något uträttat. Montelin hörde till de människor som tack vare sina framstående ledaregenskaper synes hinna med allt."

Nederdelen av kolonnen har ett M utskuret — Montelins initial. Voluten därunder, som är utförd i barockiserande jugendstil, är prydd med blad från *Cinnamomum aromaticum*.

Den andra portalen inramar nuvarande receptmottagning — tidigare ingången till kontoret (bild 3). Överstycket har en kartusch med den förste innehavarens data: Esaias Fleischer 5/6 1627—1629. Detta portalstycke har samma utsmyckning som föregående.

Listen under kartuschen är försedd med apotekare Paul Ermans "regeringsår". På kolonnerna vid de båda ingångarna slingrar sig en *Convolvulus*-ranka, mjukt skulpterad med blad, blommor och knoppar. Voluten har ekbladsornering.

Klockpartiet

Bild 4 visar det dekorativa klockpartiet i officiens fond. Överst ligger en svan på ett rede mellan två irisväxter med blommor och hoprullade blad. Snäckan bakom är en symbol för vatten, samtidigt som den förstärker svanens skulptur. På båda sidor om klockan en stiliserad stängel med 5 rosenblad. Klockpartiets mäktighet förstärkes av de omgivande 2 medicinsymbolerna ormen och skålen. Dessa återges ej på bild 4 men omger i samma utförande överstyckena till de två dörrportalerna (bild 2 och 3).

Ormen som slingrar sig uppför skålens fat har arkitekten utformat på ett expressivt och naturtroget sätt. Man får en illusion av en levande orm med glänsande fjäll, platt huvud, markerade ögon och spelande tunga som gjuter sitt etter i skålen.

Vid basen av skålen är frisen förkroppad i en klubbliknande jugendform. Här tecknas en *Arnica*-blomma med två knoppar vars stänglar utgår från två stjälkombattande blad.

Intarsior

Intarsiorna finns på diskens utsida (11 st), på giftskåpens dörrar (4 st) och fanns dessutom förr på recepturernas framsidor och dörrar.

Snickarmästare Ola Nilsson har själv utfört intarsiaarbetet. Det har hans dotter vidimerat.

Vid återgivningen till intarsior har arkitekten bearbetat växterna ur konstnärlig synpunkt och särskilt framhävt deras karakteristika, t.ex. blommor, frukter, blad och nerver men även andra växtdelar som ståndare, stipler, taggar etc. Folke Zettervall äger ett starkt utvecklat sinne för växtens och blommans dekorativa värde och skönhet. Växternas arkitektur framhävs på ett mycket fint sätt. (*Datura stramonium*, *Viscum album* etc.)

Skåp för enkelgifter

På vardera sidan av inredningen finns ett skåp för enkelgifter (bild 5). Dörrarna till dessa är prydda med intarsior av *Digitalis purpurea*. Ruskin ansåg att digitalisblomman kan symbolisera människans tre åldrar. Knopparna överst är ungdomen, de utslagna blommorna i mitten mannaåldern och de vissnande blommorna nederst ålderdomen. De droggivande bladen är tydligt exponerade.

Skåp för böcker

En av de vackraste intarsiorna på apoteket är en cydoniaintarsia. Den finns jämte en intarsia med fikonmotiv på vardera dörren till överskåpet på fondens vänstra sidovägg (bild 6).

Cydoniaintarsian består av en gren med två blommor. Det ligger ett drag av japonism över densamma. Bladen är vackert tecknade, några skuggade. Huvudnerven vittecknad på bladen. Intarsian har elegant inskrivits i ett cirkelsegment med svart ram.

På fikonintarsian svävar de stora långskaftade, handflikiga bladen i ytan. Några är rättvända, andra med undersidan upp. Bladets handnervighet är starkt exponerad. Fikonen plastiskt återgivna.

Skåp för dubbelgifter

Vid ombyggnaden 1970 flyttades skåpets dörrar till fondpartiets högra sidovägg (bild 7). På dörrarna har arkitekten sammanfört olika giftsymbolmotiv i intarsior. Överst tvenne dödsskallar med korslagda benknor. Under detta motiv inläggningar av två giftiga växter, *Atropa belladonna* och *Strychnos nux vomica*. Nederst

de vanligaste giftsymbolerna — dubbelgifttecknen. De omgivande lisenerna och voluterna är ornerade med frukter (sennabaljor) och blad från sennaarter i lågrelief.

I intarsian av *Atropa belladonna* sammanfaller växtens bladspindel med jugendstilens stigan-
de rytm. Alla karakteristika är återgivna på ett mycket konstnärligt sätt, t.ex blommorna, bären och bladen.

Intarsian av *Strychnos nux vomica* på vänstra giftskåpsdörren består av tre över varandra växande, slingrande grenar med skaftad blomställning. Konstnären har tagit bort den ena gaffeln, den med två blad och blomställning. Vidare har han till motivet lagt ytterligare en gren med fyra blad och blomställning. Blomställningarna och de vackra, ovala, i båda ändar avsmalnande bladen med sina tre nerver i båge är elegant tecknade. De borttagna grenarna tydligt angivna.

Kunddisken

Kunddiskens undre del från 1899 har elva intarsior med följande motiv från vänster räknat: krokus, opievallmo, frangula, julros, spikklubba, krokus, spikklubba, julros, frangula, opievallmo, krokus (bild 1).

I förlagan till krokus utgörs denna av en enda växt. Konstnären har byggt upp en grupp som består av 7 krokusväxter med sina knölstammar som står i 4 led bakom varandra i 3 höjdlägen. De smala bladen har flätats mellan växterna. Blommorna, i olika utvecklingsstadier, exponerar märkesflikarna — det droggivande saffranet.

Intarsian av opievallmo har tillfogats en stängel med blomma. Bladen har ombildats till svepande ornament. Den böjda blomkroppen raknar vid blomningen. Den mogna kapseln i mitten hänvisar till den medicinska användningen.

Intarsian av frangulan är väl balanserad genom två likvärdiga grenar.

På julrosintarsian har arkitekten i jämförelse med förlagan låtit ytterligare två jordblad växa fram. Motivet är fylligt och dekorativt.

Likaså har arkitekten gjort motivet av spikklubban fylligare än förlagens genom att tillfoga ytterligare en blomma. De stora i ytan utbredda bladen bildar en diagonal som balanserar bilden.

Diskens överdel, som tillkom 1970, har tre långsmala intarsior från ursprunglig inredning (bild 1):

I mitten ett andra cydoniamotiv, som består av två blommande, sammansatta cydoniagrenar som växer mot centrum, mot en kon av två äpplen och ett halvt päron. Grenarna är varandras spegelbilder. Konen plastiskt tecknad.

På vardera sidan två långsmala intarsior med ett känt motiv — misteln på eken. Den är konstnärligt utformad med två ekgrenar, inympade på två korslagda stamdelar, upptill försedda med klykor. I mitten av korset växer två mistelgrenar ut. Klykorna tar upp mistelns vinkel. Ollonen med svepeskålar vackert, plastiskt återgivna.

Förvaringsfack närmast disken

Har ytterligare fyra intarsior överförda från ursprunglig inredning (bild 1):

Vid den vänstra kolonnen en intarsia av *Citrus limonum*, citronträdet, vars grenar har långsmala, läderartade, alltid gröna, sågtandade blad med smalt vingat skaft. Blommorna är skaftade, på utsidan röda och utgår från bladvecken.

Vid den högra kolonnen en intarsia av *Citrus vulgaris* (aurantium), pomeransträdet, som skiljer sig från citronträdet genom att det har mindre blad med brett vingade skaft och vita blommor. Den mogna frukten, pomeransen, är rund med rödbrun färg. Blommor ensamma eller i klase. De brett vingade skaften, blommor i klase osv. ses på intarsian.

På facket mellan de båda kolonnerna två intarsior av humle: stora dekorativa blad med sin nervförgrening samt humlekottarna i täta hängen.

Sidovägg i kundutrymmet

I officinen finns endast en intarsia med apotekstekniskt motiv (bild 3). Det är sammansatt av flera delmotiv. En del utgör en destillationsapparat med förlag. Vidare en apparat för arsenikbestämning samt en stor mortel med årtalet 1650. I mitten en stor flaska med tratt med ett veckat filter. Intarsian är utförd i mycket vackra färger.

Fönsterskärmar

De fem fönstren mot gatan i officinen har nedtill fönsterskärmar snidade i *Typha*-motiv och simmande svan.

Två likadana skärmar i receptmottagningsrummets två fönster har överstycken med medal-

jonger i etsat glas föreställande apotekare Fredrik Montelin resp. professor Torsten Thunberg (bild 8).

Järnsmiden

Skjutdörren i officinens kundingång har i övre delen en öppning (för nattvaktsexpedition) täckt av ett skyddsgaller, utfört i ett sirligt varierat mönster i järnsmide (bild 2).

Dörren i kundingången från gatan är försedd med skyddsanordning på in- och utsida i mer robust stil av hamrat järn.

Jourvåntrum

Vindfångets och jourvåntrummetts väggboaseringar är utförda i satinvalnöt med listverk i rektangulära fält (bild 9, omslagets sista sida).

I fonden under väntrummetts valvbåge syns ett blyinfattat, färgat fönster. I mitten Iduna med äpplen, till höger domkyrkan och till vänster Akademiska föreningen.

I väntrummet har även apoteket Svanens gamla ståndmortel sin plats. Inskription: Daniel Kehler. Pruhs. Reg. Acad. Carol. Pharm. 1706. Vivit Post Funera Virtus (Dygden lever efter döden).